

MILITÁRIÁ ZO STAVEBNÉHO KOMPLEXU Z DOBY RÍMSKEJ V STUPAVE¹

Vladimír Turčan



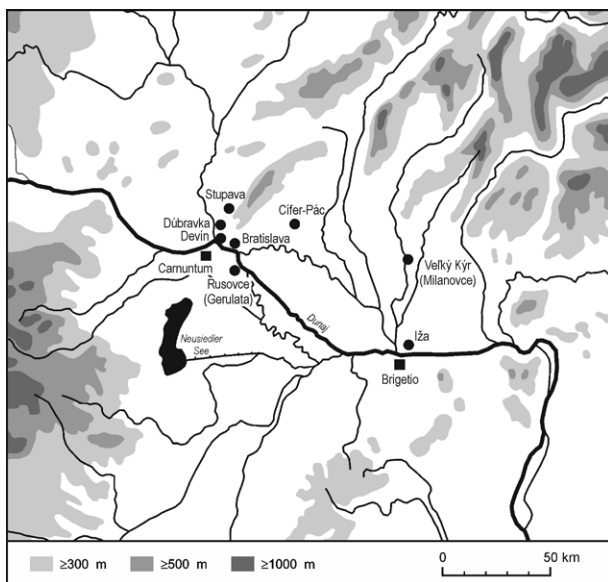
DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.11>

Keywords: Roman period, Stupava, militaria

Militaria from the Building Complex from the Roman Period in Stupava

The paper publishes information on the militaria from the building complex from the Roman period in Stupava (Malacky dist.). Iron studs from legionnaires' footwear (*caligae*), found in the upper parts of fills from the earlier Germanic buildings, the bronze metalwork of a horse's bridle, also found in the filling of a Germanic ditch and mail armour (*lorica hamata*), situated under the destruction of the oldest phase all originate from the oldest phase, dated to the middle of the 2nd c. Further finds – a crossbow fibula, bronze metalwork in the shape of a lion's head, a dagger, possibly a helmet holder – come from these or later layers.

ÚVOD



Obr. 1. Stupava. Poloha lokality v rámci stredodunajského priestoru. Mapa autor.

objektov, datovaných predbežne pred polovicu 2. stor., patriacich k osídleniu, ktoré predchádzalo rímske stavebné aktivity na lokalite. Nálezová situácia dovoľuje predpokladať, že ide o doklad zasy-pávania podzemných častí germánskych objektov a vyrovnávania terénu Rimanmi pred výstavbou

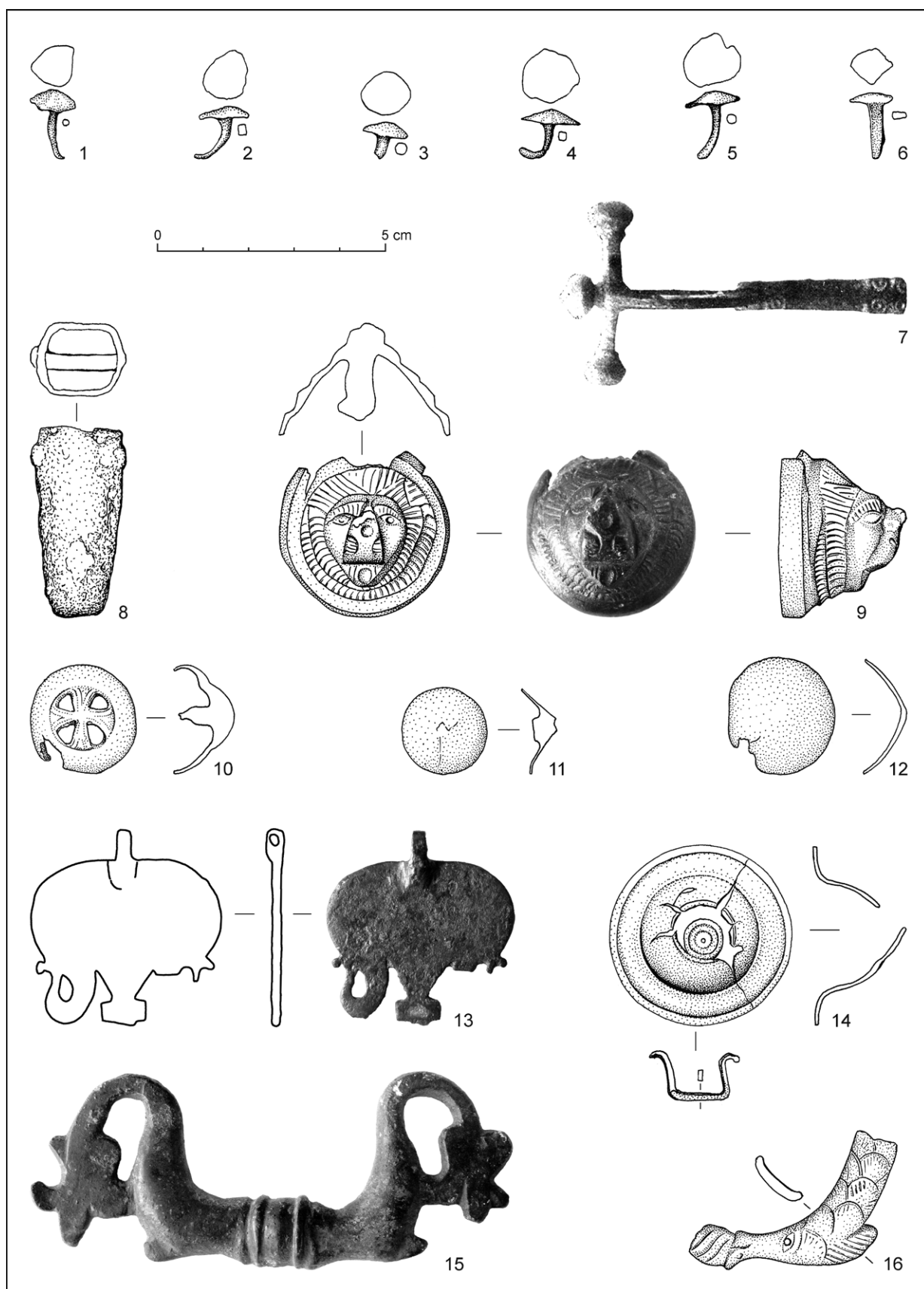
Stavebný komplex z doby rímskej v Stupave, v polohe Kopce (okr. Malacky), ležiaci severne od dunajskej hranice (obr. 1), prešiel počas svojej existencie tromi rozsiahlymi prestavbami, pri ktorých sa menila pôdorysná koncepcia areálu a rozsah zástavby. Podľa dosiaľ vypracovaných pracovných hypotéz boli prvé dve fázy vojenského charakteru, v tretej záverečnej fáze predpokladáme civilné osídlenie (Turčan 2012, 419–427).

Súčasťou mobilného inventára lokality sú aj nie príliš početné militária. Ich zriedkavosť v nálezoch môže súvisieť s racionálnym prístupom Rimanov k vojenskej výzbroji a vôbec k surovinám, potrebným k zabezpečeniu ozbrojených zložiek.

ŽELEZNÉ CVOČKY Z VOJENSKEJ OBUVI (obr. 2: 1–6)

Cvočky (*caligae*) boli nájdené v horných vrstvách zasy-pov germánskych zahĺbených

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491. Príspevok odznel na XIV. protohistorickej konferencii Archeologie barbarů 2018 „Zbraně a jejich nositelé“ v Brne, 3.–5. 10. 2018.



Obr. 2. Stupava-Kopce. Nálezy militáři. 1–6, 8 – železo; 2, 10–16 – bronz. Archív autora.

najstaršej antickej stavby (fáza I). Klinčeky boli asi 1–1,6 cm dlhé s hlavičkami nepresahujúcimi v priemere 1,3 cm.

Železnými cvočkami boli najneskôr od Caesarovho ťaženia do Galie podbíjané podošvy vojenskej obuvi, *caligae* (Goldsworthy 2010, 119, 120; Horvat 2015, 180) a bežne sa ako stratené kusy nachádzajú na rímskych, predovšetkým vojenských lokalitách stredného Podunajsku (Ertl 2006, 125; Hüssen/Rajtár 1994, 220, obr. 6: 4i; Rajtár 1994, obr. 8: 16, 17; Tejral 1986, 400). V Rusovciach-Gerulate boli odkryté viaceré hroby, v ktorých sa zoskupenia až 110 kusov klinčekov nachádzali pri nohách pochovaného v miestach, kde možno predpokladať koženú obuv (Kraskovská 1974, 160, 161; Pichlerová 1981, *passim*), boli teda súčasťou podošiev. Cvočky majú polguľovitú alebo pyramidálnu hlavičku, ktorej spodná strana býva plochá alebo, ako tomu bolo v augustovskom období, zdobená stredovým krúžkom a rozdelená krížom na štyri časti, pričom v každom segmente je umiestnená bodka. Je zaujímavé, že totožnú výzdobu nachádzame na viacerých lokalitách (Horvat 2015, 180; Chinelli a i. 2001, 296; Istenič 2005, 81, obr. 5: 1–13). Pri stupavských exemplároch tento prvok abscentuje. Vzhľadom na ich skorodovanie nie je možné presnejšie zistiť ani profiláciu hlavičiek. Niektoré z nich mohli byť pôvodne ploché, resp. mierne vypuklé (obr. 2: 1–3, 6), iné naznačujú pyramidálny tvar (obr. 2: 4, 5).

Autentické doklady používania cvočkov sa výnimočne nachádzajú aj ako odtlačky obuvi v stavebnej keramike (Kraskovská 1974, 33, tab. XXVII: 7, 8; Steidl 2019, 67), ale známe sú aj celé podbitia podošiev zistené *in situ* (Rajtár 1994, 93, obr. 8: 16, 17; Tejral 2017, obr. 14A; Thiel 2009–2011, tab. XXXVI; obr. 19).

CIBULKOVITÁ SPONA

(obr. 2: 7)

V zbierke bývalého Masarykovho reálneho gymnázia bola uložená 7,8 cm dlhá ramienková spona s cibulkovitými gombíkmi, na hornej strane nôžky zdobená ôsmimi rytými krúžkami. V súpisových prácach je ako miesto nálezu uvádzaná Stupava (Eisner 1933, 204, tab. XII: 14; Ondrouch 1938, 88, tab. XII: 14; Turčan 2017, 252, obr. 2: 8). Jej lokalizácia však nie je úplne istá (Pichlerová 1995, 2).

Ide o typ spínadla pomerne rozšíreného v strednom Podunajsku od konca 3. stor. do konca nasledujúceho stor. Spona je považovaná za typické spínadlo vojenského odevu. V barbariku sa nachádzajú skôr zriedkavejšie a jednotlivé (Bazovský 2005, 84; Lamiová-Schmiedlová 1961, 23, 24; Pröttel 1991, 359; Quast 2015, 316, 317; Sakař 1961, 431, 432, Schmid 2010, 46 atď.).

BOTKA (PÄTKA)

(obr. 2: 8)

Z povrchovej vrstvy v južnej časti areálu pochádza železná tuľajkovitá botka kužeľovitého tvaru so zachovaným priečnym klinčekom. Ide o masívny exemplár dlhý 4,1 cm s vonkajším priemerom 1,8 cm a vnútornou svetlosťou 1,5 cm.

Botky sa používali ako koncové okutia žrdových zbraní už od doby laténskej (Pieta 2008, 263). Bývajú súčasťou nálezového fondu vojenských lokalít (Jäger-Wersonig 2010, 604, tab. 11: 4, 5; Rajtár 1994, 84, 18–20) a takisto v Stupave jej nález možno pravdepodobne spojiť s prítomnosťou vojakov, aj keď tento predmet mal širšie použitie. Menej častým prvkom je u stupavského exempláru ploché ukončenie botky, väčšina nálezov býva zahrotená alebo polguľovitá.

BRONZOVÁ PUKLICA V TVARE HLAVY LEVA

(obr. 2: 9)

Puklica bola nájdená pri vonkajšej stene obvodového múru v sekundárnej, možno dokonca v terciárnej polohe (počas predchádzajúcich výskumov došlo k viacnásobnému presúvaniu zeminy a aktuálne už nie je možné zistiť, z ktorej sezóny konkrétne násypy pochádzajú).² Na artefakte bola vo vysokom reliéfe vymodelovaná hlava leva, vo vnútri s koreňom železného trňa. Levia hlava s čelným pohľadom je pomerne detailne vypracovaná, so schematicky vyjadrenou hrivou. Puklica s maximálnym priemerom 3,8 cm a šírkou 2,4 cm je vyrobená z plechu s hrúbkou 0,1 cm.

² Z podobnej nálezovej situácie pochádza aj ďalší drobný fragment z rovnakej puklice.

Aplikácie v podobe levej hlavy možno zaradiť medzi luxusné ozdoby, ktoré sa objavujú aj v zlate, napr. exemplár z Bíne (*Rajtár 2013*, 144, obr. 7). Z Carnunta pochádza viac puklíc s levou hlavou, z ktorých minimálne v dvoch prípadoch možno nájsť tvarové analógie so stupavským nálezom (*Humer/Kremer 2011*, 406, 407, kat. 861; 862). Ako interpretačná možnosť prichádza do úvahy aplikácia dvojice puklíc na zadnej časti slávnostných prilieb (*Junkelmann 1996*, 26, obr. 40; 41), súčasť jazdeckej štandardy (*Junkelmann 2009–2011*, tab. XXI; obr. 6), prípadne ako vyznamenanie na brnení (*Pfahl 2016*, 18, obr. 16; 25). V prípade poslednej alternatívy by mala byť puklica po okrajoch opatrená otvormi na pripevnenie ku koženému podkladu (ako napr. Devínske Jazero; *Elschek 2016*, 159, obr. 5). Nález zo Stupavy je opatrený železným trňom, vychádzajúcim na vonkajšiu stranu v mieste zvieracieho nosa, čo aj vzhľadom na rozmery pripomína aplikáciu na prilbe, hoci nemožno vylúčiť ani iné použitie, napr. na nábytku alebo skrinke.

DROBNÉ PUKLICE

(obr. 2: 10–12, 14)

Medzi kovovými nálezmi sa nachádzajú aj štyri menšie puklice, z toho jedna prelamovaná (obr. 2: 10). Mohli byť súčasťou brnenia alebo aplikované na drevenom podklade. Súvis s vojenským prostredím, nie je preto jednoznačný.

BRONZOVÝ ZÁVESOK Z KONSKÉHO POSTROJA

(obr. 2: 13)

Z výplne plytkej lavórovitej jamy, nachádzajúcej sa v západnej časti stavebného komplexu a prerezanej základovým murivom druhej antickej fázy, pochádza plochý bronzový závesok. Jeho rozmery sú 4,2 × 4,2 cm, je srdcovitého tvaru s uškom a vykrojenou prelamovanou spodnou časťou. Jeden z troch spodných hrotitých výčnelkov je ulomený. Podobné závesky zdobili garnitúry postrojov jazdeckých koní. Sú známe z nálezových kontextov 1. stor. z Carnunta (*Jandrasits 1996*, 708; *Jílek 2005*, 175, obr. 6), z Arrabony (*Molnár 2015*, 249, obr. 32: 3) a ďalších lokalít stredodunajského *limes romanus* (*Zeman 2017*, 439, 442). Ako najbližšie tvarové aj priestorové analógie k stupavskému exempláru možno uviesť nálezy z drevozemného auxiliárneho tábora z 1. stor. v Arrabone (*Mráv 2010–2013*, obr. 21: 3; 23: 3). Prívesok v Stupave môže signalizovať prítomnosť jazdeckej jednotky v dobe obsadenia vyvýšeniny.

DRŽADLO PRILBY?

(obr. 2: 15, 16)

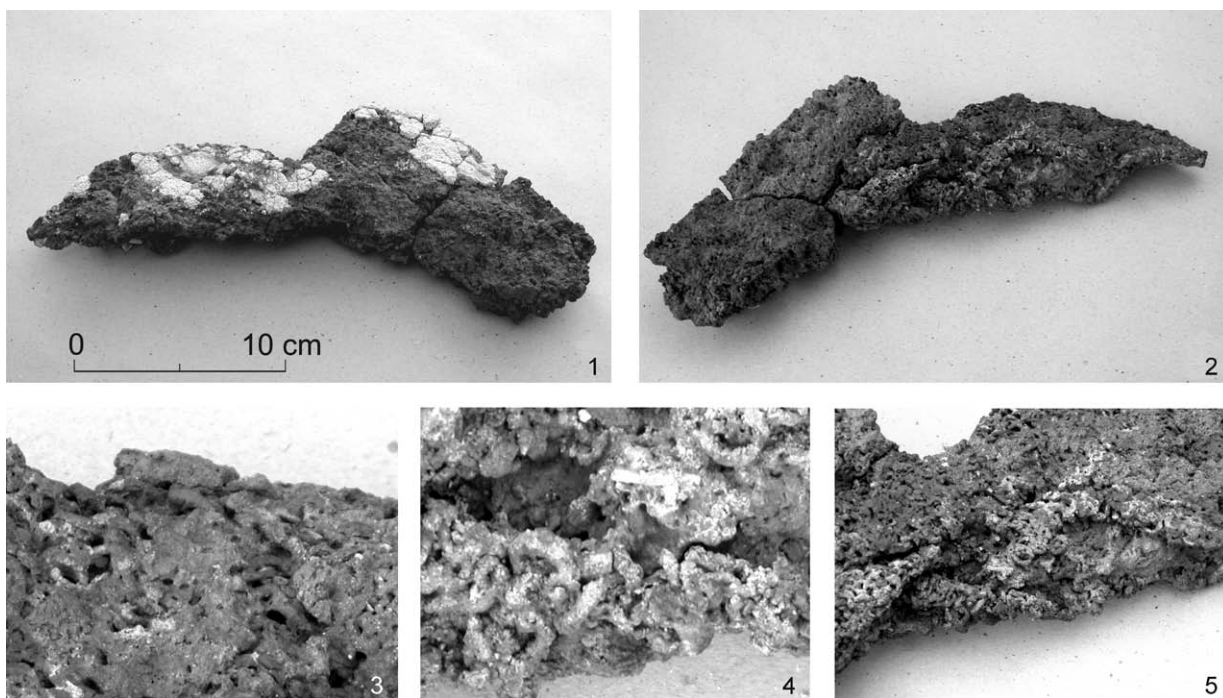
Z výskumu V. Ondroucha pochádza bronzové držadlo v tvare dvoch proti sebe situovaných delfínov s esovite tvarovaným telom, ukončeným srdcovitými listami po stranách (obr. 2: 15) a našlo sa v spálenej zánikovej vrstve (*Ondrouch 1940–1941*, 49, tab. XII: 2). Ďalší fragment pochádza z nášho výskumu (obr. 2: 16). Zachovala sa časť dlhá 5 cm a hrubá 0,2 cm. Analogický nález z Bratislavy-Devína interpretovala M. Pichlerová ako držadlo prilby, upevnené na jej šijovej ochrane (*Pichlerová 1992*, 99, 100, obr. 12; 13). Držadlo umiestnené na prilbe v tom istom mieste sa síce výnimočne vyskytuje, avšak zhotovené je z jednoduchého drôtu (*Ertl 2006*, 89). Väčšina bádateľov považuje tieto bronzové liate držadlá s afrontovanými delfínmi za rukoväte skriniek (*Ondrouch 1940–1941*, 49; *Stupperich 1987*, 147, obr. 17; *Stuppner 2016*, 877, obr. 18: 5). Z Aquinca pochádzajú exempláre so zachovanými železnými hrotmi prevlečenými cez otvor v stočenom chvoste zvierata (*Zsidi 2009*, 146, 147). Iné držadlo z Carnunta, uložené v Dortmunde, má takisto zachovaný železný hrot (*Stupperich 1987*, obr. 17), takže predmet nebol v tomto prípade súčasťou prilby, ale skôr kovaním drevenej skrinky alebo podobne.

KRÚŽKOVÝ PANCIER

(obr. 3)

Torzo krúžkového panciera (*lorica hamata*) bolo nájdené pod spadnutým (sklopeným) múrom budovy prvej stavebnej fázy, z ktorej sa zachovala len vrchná vápenná omietka, nanosená na stenu z organického materiálu (hlina, prútie?).³ Prvá fáza antickej komplexu pozostávala zo stavby štvorcového pôdorysu,

³ Pri konzervovaní krúžkovej košeľe bola omietka s cieľom autenticity ponechaná na jej povrchu.



Obr. 3. Stupava-Kopce. Krúžkové brnenie (*lorica hamata*) z deštrukcie I. antickej fázy. Foto autor.

o ktorej výzore výskum neposkytol presnejšie informácie a z baraku, ktorého žlabové základy boli situované pozdĺž východnej steny objektu (Turčan 2012, 420, obr. 2: A). Košeľa je koróziou výrazne poškodená. Torzo v nájdenom stave meralo $29 \times 16 \times 12$ cm. Po konzervovaní vážila 5,44 kg. Pozostávala z riadkov nitovaných krúžkov s vonkajším priemerom 8 mm a 7 mm. Krúžky boli vyrábané z drôtu kruhového prierezu hrubého 0,1–0,18 mm. Jednotlivé kruhové komponenty boli spájané systémom „1 do 4“, t. j., každý krúžok bol prepojený so štyrmi susednými, čo bol štandardný výrobný postup rímskych zbrojárrov (Hodgson 2005, 210; Tyszler 2015, 115; Wijnhoven 2015, 555).

Z technologického hľadiska obsahoval materiál, z ktorého bol pancier zhotovený, väčšie množstvo riadkovo usporiadaných inklúzií so zväčšujúcou sa koncentráciou do stredu. Štruktúra je tvorená rovnomerným feritom. Zrno je pomerne heterogénne, na okrajoch hrubšie (Púpala a i. 1998, 2; Púpala/Magula 1997, 2).

Lorica hamata zo Stupavy sa našla zrolovaná na zemi, podobne ako v niektorých ďalších prípadoch (Gschwind 2004, 127; Hodgson 2005, 210). Pôvodne sa teda snáď nachádzala na poličke alebo zvinutá na podlahe.

Krúžkový typ brnenia používali už Kelti a u Rimanov sa s ním stretávame od púnskych vojen, mohli si ho však dovoliť len jedinci zo solventnejších rodín (Greiner 2008, 97). Ako ochranu tela ho používali aj legionári počas markomanských vojen, na čo poukazujú viaceré vyobrazenia na stĺpe Marca Aurelia. Vojací odetí do krúžkového brnenia sú zobrazení dokonca na 92 scénach, zatiaľ čo šupinová *lorica squamata* je len na deviatich scénach (Hrnčiarik/Ulický 2014, 64, 65). Podľa zobrazení sa oproti staršiemu obdobiu v tom čase nosilo kratšie krúžkové brnenie siahajúce len po pás s polovičnými rukávami a s cikcakovite ukončenými okrajmi (Coarelli 2008, napr. scény I, VIII, IX, X, XVI, XX a ďalšie). *Lorica hamata* s krátkymi rukávami je doložená aj na náhrobnom kameni centuriona z Carnunta (Pfahl 2016, 21, obr. 18). Vytrhnuté zväzky analogických krúžkov nachádzame bežne na vojenských lokalitách (Rajtár 1994, 93, obr. 7: 13, 14) a dokonca aj v barbariku, kam sa podľa niektorých bádateľov mohli dostať najskôr v podobe trofejí umiestnených napr. na opasku, resp. ako ozdoby (Hrnčiarik 2013, 160; Tyszler 2015, 122).

Váhou 5,44 kg stupavská košeľa zodpovedá nálezom z iných lokalít, napr. v Rainau-Buch (Ostalb-kreis) to bolo 5,7 kg (Greiner 2008, 98), v South Shields 5,44 kg (Hodgson 2005, 210). Exemplár nájdený v Zemplíne na pohrebisku z doby laténskej má váhu až 9,827 kg (Lamiová 1993, 29). Tu však možno vysloviť domnienku, že išlo o dlhý pancier s predĺženými rukávami, aké sa používali do konca 1. stor. n. l. (Junkelmann 1992, 250).

S uvedenými váhovými analógiami korešpondujú aj rozmery drôtikov, z ktorých bola košeľa vyhotovená, ako aj priemer krúžkov (Greiner 2008, 97; Hodgson 2005, 210; Tyszler 2015, 114, 115).

ZÁVER

Militária z antického stavebného komplexu v Stupave predstavujú len zlomok z obsiahleho nálezového fondu lokality. Napriek tomu ide z hľadiska datovania a riešenia otázky charakteru osídlenia o dôležité nálezy. Prvú skupinu artefaktov (železný krúžkový pancier, železné klinčeky do vojenských topánok, bronzový závesok z konského postroja) možno datovať do obdobia príchodu Rimanov na lokalitu zhruba v polovici 2. storočia. Podľa týchto nálezov lokalitu zrejme obsadila zmiešaná jednotka jazdcov a pechoty. Nálezy možno spájať s budovaním a existenciou I. antickej stavebnej fázy. Ostatné nálezy (bronzové držadlo, puklice, železná botka a bronzová puklica) pochádzajú z časovo širšieho obdobia medzi 2. až 4. storočím. Do súpisu bola zaradená aj neskororímska ramienková cibulkovitá spona zo starších nálezov, u ktorej nie je lokalizácia na polohu Kopce úplne jednoznačná.

LITERATÚRA

- Bazovský 2005 I. Bazovský: *Spony z doby rímskej v slovenskom barbariku*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Bratislava 2005. Nepublikované.
- Coarelli 2008 F. Coarelli: *La Colonna di Marco Aurelio*. Roma 2008.
- Eisner 1933 J. Eisner: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.
- Elschek 2016 K. Elschek: Faléra Jupitera Amona, plastika Sarapisa a ataša Siléna zo slovenského Pomoravia. In: I. Bazovský (zost.): *Zborník na pamiatku Magdy Pichlerovej*. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 11. Bratislava 2016, 159–166.
- Ertl 2006 R. F. Ertl: Carnuntum: Die Geschichte der Legionen, Alen und Zivilstadt. In: E. Windholz (Hrsg.): *Carnuntum – die Metropole am Rande des Römischen Imperiums*. Bad Deutsch-Altenburg 2006, 99–133.
- Goldsworthy 2010 A. Goldsworthy: *Armáda starého Ríma*. Bratislava 2010.
- Greiner 2008 B. A. Greiner: *Rainau-Buch II. Der römische Kastellvicus von Rainau-Buch (Ostalbkreis). Die archäologischen Ausgrabungen von 1976 bis 1979*. Stuttgart 2008.
- Gschwind 2004 M. Gschwind: *Abusina. Das römische Auxiliarkastell Eining an der Donau vom bis 1. bis 5. Jahrhundert n. Chr.* München 2004.
- Hodgson 2005 N. Hodgson: Destruction by the enemy? Military equipment and the interpretation of a late-third century fire at South Shields. *Carnuntum Jahrbuch* 2005, 2005, 207–216.
- Horvat 2015 J. Horvat: Early Roman military finds from prehistoric settlements in the Gorenjska region. In: J. Istenič/B. Laharnar/J. Horvat (ed.): *Evidence of the Roman army in Slovenia*. Ljubljana 2015, 171–208.
- Hrnčiarik 2013 E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Bonn 2013.
- Hrnčiarik/Ulický 2014 E. Hrnčiarik/J. Ulický: Vyobrazenia rímskej výstroje a výzbroje na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Aurélia. In: V. Turčan (zost.): *Stĺp Marka Aurélia a stredné Podunajsko*. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 8. Bratislava 2014, 61–69.
- Humer/Kremer 2011 F. Hummer/G. Kremer: *Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum*. Bad Deutsch-Altenburg 2011.
- Hüssen/Rajtár 1994 C. M. Hüssen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Die Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*. Spisy AÚ AV ČR Brno 1. Brno 1994, 217–232.
- Chinelli a i. 2001 R. Chinelli/I. Mader/S. Sakl-Oberhalter/H. Sedlmayer: Die Grabungen im Botanischen Garten der Universität Wien. *Fundort Wien* 4, 2001, 294–309.
- Istenič 2005 J. Istenič: Evidence for a very late Republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia. *Carnuntum Jahrbuch* 2005, 2005, 77–87.
- Jäger-Wersonig 2010 S. Jäger-Wersonig: Metall. In: M. Mosser (ed.): *Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995–1998*. Band I. Wien 2010, 603–740.
- Jandrasits 1996 H. Jandrasits: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. *Fundberichte aus Österreich* 35, 1996, 707–708.
- Jilek 2005 S. Jilek: Militaria aus einem Zerstörungshorizont im Auxiliarkastell. *Carnuntum Jahrbuch* 2005, 2005, 165–180.
- Junkelmann 1992 M. Junkelmann: *Die Reiter Roms. Teil III. Zubehör, Reitweise, Bewaffnung*. Mainz am Rhein 1992.
- Junkelmann 1996 M. Junkelmann: *Reiter wie Statuen aus Erz*. Mainz am Rhein 1996.
- Junkelmann 2009–2011 M. Junkelmann: *Signa militaria. Die Feldzeichen der römischen Armee*. *Carnuntum Jahrbuch* 2009–2011, 2009–2011, 25–46.

- Kraskovská 1974
 Lamiová-Schmiedlová 1961
 Lamiová 1993
 Molnár 2015
 Mráv 2010–2013
 Ondrouch 1938
 Ondrouch 1940–1941
 Pfahl 2016
 Pieta 2008
 Pichlerová 1981
 Pichlerová 1992
 Pichlerová 1995
 Pröttel 1988
 Púpala/Magula 1997
 Púpala a i. 1998
 Quast 2015
 Rajtár 1994
 Rajtár 2013
 Sakař 1961
 Schmid 2010
 Steidl 2019
 Stupperich 1987
 Stuppner 2016
 Tejral 1986
 Tejral 2017
 Thiel 2009–2011
 Turčan 2012
 Turčan 2017
 Tyszler 2015
- L. Kraskovská: *Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I.* Bratislava 1974.
 M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 5, 1961, 7–142.
 M. Lamiová: *Zemplín. Obec s bohatou minulosťou.* Košice 1993.
 A. Molnár: Grubenhäuser auf dem Kasernenhof. Vorbericht über die Ausgrabungen in Győr, Frigyes-laktanya (Friedrichskaserne). In: Sz. Bíró/A. Molnár: (Hrsg.): *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum.* Győr 2015, 225–262.
 Zs. Mráv: The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st century A. D. – Archeological evidence. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 2010–2013, 49–100.
 V. Ondrouch: *Limes Romanus na Slovensku.* Bratislava 1938.
 V. Ondrouch: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. *Historica Slovaca* 1/2, 1940–1941, 44–107.
 S. F. Pfahl: *Rangabzeichen im römischen Heer der Kaiserzeit.* Duisburg 2016.
 K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska.* Nitra 2008.
 M. Pichlerová: *Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko II.* Bratislava 1981.
 M. Pichlerová: Významné ojedinelé nálezy z doby rímskej v Bratislave. *Zborník SNM* 86. *Archeológia* 2, 1992, 83–112.
 M. Pichlerová: Dejiny archeologického bádania v Bratislave. *Múzeum* 4, 1995, 1–5.
 M. Pröttel: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 1988, 347–372.
 M. Púpala/V. Magula: Mikroštruktúrne charakteristiky kovových krúžkov používaných pri výrobe krúžkových zbrojí. Prednáška na archeometalurgickom seminári. Herľany 1997.
 M. Púpala/V. Magula/Z. Kukla/J. Hošek: Rozbor kroužků užívaných při výrobě kroužkových zbrojí. Bratislava 1998.
 D. Quast: Zwiebelknopffibeln im Barbaricum nördlich der mittleren und unteren Donau. In: T. Vida (ed.): *Romania Gothica II. The Frontier World, Romans, Barbarians and Military Culture.* Budapest 2015, 305–328.
 J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Murray (ed.): *Military Equipment in Context.* Leiden 1994, 83–95.
 J. Rajtár: Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum.* Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 125–150.
 V. Sakař: Spony s cibulovitými knoflíky ve střední Evropě. *Památky archeologické* 52, 1961, 430–435.
 S. Schmid: *Die römischen Fibeln aus Wien.* Wien 2010.
 B. Steidl: *Limes und Römerschatz. Römer Museum Weißenburg.* München 2019.
 R. Stupperich: Fundstücke aus Carnuntum im Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Stadt Dortmund. *Carnuntum Jahrbuch* 1987, 1987, 123–148.
 A. Stuppner: Fundspektren römischer Metallsachgüter in kaiserzeitlichen Siedlungen und Gräberfeldern Niederösterreichs. In: H. U. Voß/N. Müller-Scheeßel (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen).* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 22. Bonn 2016, 855–885.
 J. Tejral: Neue Erkenntnisse zum römischen Stützpunkt am Burgstall bei Mušov in Südmähren. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 395–410.
 J. Tejral: Mähren zur Zeit der Markomannenkriege. *Študijné zvesti AÚ SAV* 61, 2017, 149–188.
 M. Thiel: Betrachtungen zum spätantiken Kleidungswandel und dessen Rekonstruktionen im angewandten museumspädagogischen Bereich. *Carnuntum Jahrbuch* 2009–2011, 2009–2011, 59–80.
 V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. In: G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 419–427.
 V. Turčan: Spony z doby rímskej zo Stupavy. In: E. Droberjar/B. Komoróczy (ed.): *Římské a germánské spony ve střední Evropě. Archeologie barbarů* 2012. Brno 2017, 251–255.
 L. Tyszler: Okazały pochówek z Witaszewic nad górną Bzurą. Z zagadnień ideologii funeralnej elit wojskowych superiores barbari. In: L. Tyszler/E. Droberjar (ed.): *Barbari superiores et inferiores. Archeologia barbarzyńców* 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum Polska – Czechy – Morawy – Słowacja. Łódź – Wiedeń 2015, 107–138.

- Vofß 2016 H. U. Voß: Beschlagteile vorwiegend militärischer Verwendung im mitteleuropäischen Barbaricum zwischen Rhein und Oder – Formenspektrum und Fundkontext. In: H-U. Voß/N. Müller-Scheeßel (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 22. Bonn 2016, 711–733.
- Wijnhoven 2015 M. A. Wijnhoven: Laid out Flat: mail making in the Roman Period. In: C. S. Sommer/S. Matešić (Hrsg.): *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontiers Studies Ingolstadt 2015*. Mainz 2015, 555–563.
- Zeman 2017 T. Zeman: Peltoidní kování koňského postroje z germánského sídliště v Hrubé Vrbce. In: *Na hranicích Impéria. Extra fines Imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám*. Brno 2017, 439–446.
- Zsidi 2009 P. Zsidi: *Aquincumi látványraktár. Visual store at Aquincum*. Budapest 2009.

Militaria from the Building Complex from the Roman Period in Stupava

Vladimír Turčan

Summary

The building complex from the Roman period in Stupava (Malacky dist., Fig. 1) was rebuilt three times, changing the overall concept of the layout and the size of the built-up area. The first two phases of the complex can be attributed to the Romans' military activities; the third probably to civilian settlement. Militaria are part of the collection of finds from this site. Iron nails from military footwear caligae (Fig. 2: 1–6), found in the upper parts of the fills of Germanic dug-in building from previous Germanic settlement originate from the period around the middle of the 2nd century AD, when the area was occupied by Roman soldiers. The bronze metalwork from a horse's bridle (Fig. 2: 13), also found in the fill of a dug-in Germanic feature, can also be attributed to the same period. Under the destruction of the first phase, mail armour (*lorica hamata*) was found (Fig. 3). According to these finds, the site was clearly occupied by a mixed unit of cavalry and infantry.

Further finds of militaria come from the various archaeological layers. These include above all a bronze stud with the three-dimensional head of a lion (Fig. 2: 9), perhaps originally applied to a ceremonial helmet, a bronze crossbow fibula, an iron spear butt and a bronze handles (Fig. 2: 15, 16), which according to some interpretations was used as a holder for a helmet.

The small number of militaria in the finds can be explained by the Romans' rational approach to military equipment and in general to the material necessary to ensure that their armed units were able to function properly.

Fig. 1. Stupava. Location within the Middle Danube area. Map author.

Fig. 2. Stupava-Kopce. Military finds. 1–6, 8 – iron; 2, 10–16 – bronze. Author's archive.

Fig. 3. Stupava-Kopce. Mail armour (*lorica hamata*) from the destruction of the phase I. Photo author.

Translated by Stephanie Staffen

PhDr. Vladimír Turčan
SNM – Archeologické múzeum Bratislava
Žižkova 12
SK – 810 06 Bratislava
vladimir.turcan@snm.sk